

บทที่ ๒

หลักอภินิหารปัจเจกชนในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้มุ่งศึกษาเกี่ยวกับหลักอภินิหารปัจเจกชนในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทโดยมีการศึกษาแบ่งออกเป็น ๖ ประเด็น คือ (๑) ความเป็นมาของคำว่าอภินิหารปัจเจกชน (๒) ความหมายของอภินิหารปัจเจกชน (๓) บาทฐานของอภินิหารปัจเจกชน (๔) ประเภทอภินิหารปัจเจกชน (๕) หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับหลักอภินิหารปัจเจกชน (๖) บทสรุป มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑ ความเป็นมาของคำว่าอภินิหารปัจเจกชน

คำว่า อภินิหารปัจเจกชน ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ถือว่าเป็นหลักความจริงที่ทุกคนควรพิจารณา ความจริงที่ทุกคนรวมทั้งสัตว์จะต้องได้รับโดยเสมอหน้า และยุติธรรมอย่างยิ่ง คือหลักความจริงที่ว่า ทุกคนจะต้องแก่ชรา ต้องเจ็บป่วย ต้องตาย ต้องพลัดพรากจากของรักและต้องรับผลแห่งการกระทำที่ตนเองได้ทำเอาไว้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (หลักอภินิหารปัจเจกชนะ) พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมที่ควรพิจารณาเนื่องๆแก่ภิกษุทั้งหลายว่า^๐

ฐานะ ๕ ประการนี้ อมนุษย์ บุรุษ คฤหัสถ์หรือบรรพชิตควรพิจารณาเนื่องๆ ๕ ประการเป็นไฉน คือ ๑ สตรี บุรุษ คฤหัสถ์หรือบรรพชิต ควรพิจารณาเนื่องๆ ว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ ๒ เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ ๓ เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ ๔ เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น ๕ เรามีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่ง จักทำกรรมใด ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เราจะเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น

ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นหญิงก็ตาม ชายก็ตาม ผู้ที่บวชก็ตาม ไม่ได้บวชก็ตาม ควรพิจารณาความจริงของชีวิต ๕ ประการ คือ

๑. เรามีความแก่เป็นธรรมดา ล่วงพ้นความแก่ไปไม่ได้
๒. เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปไม่ได้
๓. เรามีความตายเป็นธรรมดา ล่วงพ้นความตายไปไม่ได้

^๐ อ.ร. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๗๑-๗๒.

๔. เราจำต้องพลัดพรากจากบุคคลและสิ่งของซึ่งเรารักเราชอบทั้งสิ้น

๕. เรามีกรรมเป็นของของตน เราทำดีต้องได้ดี เราทำชั่วต้องได้ชั่ว

หลัก ความจริงที่ทุกคนควรพิจารณา ๕ ข้อ นี้ เป็นสิ่งที่ผู้มีชีวิตตามอายุขัยจะต้องได้ประสบทุกคน ไม่มีใครจะหลีกเลี่ยงได้พ้น ต่างแต่ว่าช้าหรือเร็วเท่านั้นเมื่อรู้กฎความจริงตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แล้วเช่นนี้ ทุกคนก็ไม่ควรประมาท ควรหมั่นพิจารณาอยู่เป็นประจำ เพื่อการทำใจหรือปรับใจ ยอมรับความจริงไว้มาก่อน เมื่อเหตุการณ์ใน ๕ ข้อนี้เกิดขึ้น เราจะได้ไม่ต้องฝืนกฎธรรมชาติของโลก เมื่อเราไม่ฝืนกฎของธรรมชาติหรือธรรมชาติ ความทุกข์ก็เกิดได้น้อย หรือไม่เกิดเลย การสำรวจเรื่องนี้ ก็เพื่อไม่ให้เรามัวเมา ประมาท สำหรับความประมาทนั่นคืออะไร ได้แก่การปล่อยเสียซึ่งสติ ไม่ระลึกรู้คิดตรอง มองพิจารณา ปล่อยให้อึดแน่นไปทางอกุศล เช่น ทางความโลภ โกรธ หลง เป็นต้น ไม่ดำริไปทางกุศล มีทาน ศีล ภาวนา เป็นต้น ดังนั้นเรียกว่า ความประมาท สิ่งที่เกิดเหตุให้เกิดความประมาทคือความเมา ๓ อย่าง คือ

๑. ความเมาในวัย คือคิดว่าเรายังหนุ่มสาว ยังไม่ต้องละอกุศล ยังไม่ต้องเจริญกุศล

๒. ความเมาในความไม่มีโรค คือคิดว่าเราแข็งแรง ไม่เจ็บป่วย ยังไม่ต้องละอกุศล

๓. ความเมาในชีวิต คือคิดว่าเรายังไม่ตาย ยังมีชีวิตสืบต่อไปได้นาน ยังไม่ต้องละอกุศล ยังไม่ต้องเจริญกุศลความ มัวเมาทั้ง ๓ นี้ เป็นเครื่องเกิดเหตุให้เกิดความประมาท เพราะว่าเป็นเหตุให้กระทำบาปทางกาย วาจา ใจ คิดประทุษร้ายแก่ผู้อื่น เป็นเหตุให้เสื่อมจากกุศล ทาน ศีล ภาวนา พังพระธรรมเทศนา เป็นต้น การหมั่นระลึกรู้พิจารณาถึงหลักความจริงดังกล่าว ย่อมถือได้ว่าเป็นผู้ไม่ประมาทมัวเมา สามารถตัดความยินดีในภพทั้งหลายได้ คลายความรักใคร่ในชีวิตเสียได้ จะเว้นเสียซึ่งบาปกรรม ทำให้เป็นผู้มีก่น้อย สันโดษ ไม่สะสมหวงแหน ตระหนี่ข้าวของ จะคุ้นเคยในอนิจจังสัญญา คือรู้ว่าสังขารคือรูปธรรม นามธรรม ร่างกายจิตใจ ไม่เที่ยง ทุกขสัญญา คือรู้ว่าเป็นทุกข์ อนัตตสัญญา คือรู้ว่าไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคล เรา เขา จะเป็นผู้ไม่กลัวตาย เวลาจะตายจะมีสติ ไม่หลงตาย เมื่อมีชีวิตอยู่ก็จะเป็นผู้ไม่ประมาท จะเป็นผู้ขยันขันแข็งในการละอกุศลกรรม และจะเป็นผู้ขยันขันแข็งในการเจริญกุศลกรรม บุคคลผู้มีความไม่ประมาทในกุศลธรรมนี้ ย่อมเป็นมงคลอันประเสริฐในชีวิต^๑

ในส่วนของอรรถกถาที่ปรากฏใน อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ทุติยปัณณาสก์ นิวรรณ์วรรคที่ ๑ (อรรถกถาฐานสูตรที่ ๗) ย่อมกล่าวไว้ว่าพึงทราบวินิจฉัยใน ฐานสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้

^๑ พระมหาบุญเลิศ ฐานทินโน , อริยวินัย รวบรวมจากพระไตรปิฎก , พิมพ์ครั้งที่ ๓ , (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเฟื่องฟ้า พรินต์ติ้งจำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๗๖.

บทว่า เราเป็นผู้มีความแก่เป็นสภาพ เราไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ ย่อมเที่ยวไปใน
ภายในความแก่นั่นเองแม้ในบททั้งหลายที่เหลือก็เช่นนี้เหมือนกัน ในบททั้งหลายว่า เป็นต้น
กรรมเป็นของเราคือเป็นของมีอยู่ของตน เพราะฉะนั้น เราจึงชื่อว่ามีกรรมเป็นของตน เราเป็นทายาท
ของกรรม อธิบายว่า กรรมเป็นมรดก คือเป็นสมบัติของเรา กรรมเป็นกำเนิดคือเป็นเหตุเกิดของเรา

เพราะฉะนั้น เราจึงชื่อว่ามีกรรมเป็นกำเนิด กรรมเป็นเผ่าพันธุ์ของเรา มีกรรมเป็น
เผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่อาศัย มีกรรมเป็นทายาทของกรรมนั้น เราจักเป็นผู้รับผลที่กรรมนั้นให้^๐

สรุปได้ว่าทั้งในพระไตรปิฎกและอรรถกถาได้กล่าวถึง ความเป็นมาคำว่า
อภินิพปัจเจกชน^๑ ไว้ว่า คือ ไม่ว่าจะเป็นหญิงก็ตาม ชายก็ตาม ผู้ที่บวชก็ตาม ไม่ได้บวชก็ตาม
ควรพิจารณาความจริงของชีวิต ๕ ประการ คือ

๑. เรามีความแก่เป็นธรรมดา ล่วงพ้นความแก่ไปไม่ได้
๒. เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปไม่ได้
๓. เรามีความตายเป็นธรรมดา ล่วงพ้นความตายไปไม่ได้
๔. เราจำเป็นต้องพลัดพรากจากบุคคลและสิ่งของซึ่งเรารักเราชอบทั้งสิ้น
๕. เรามีกรรมเป็นของของตน เราทำดีต้องได้ดี เราทำชั่วต้องได้ชั่ว

พิจารณาอยู่เป็นประจำเพื่อการทำใจหรือปรับใจ ยอมรับความจริงไว้ก่อน เมื่อ
เหตุการณ์ใน ๕ ข้อนี้เกิดขึ้น เราก็จะได้ไม่ต้องฝืนกฎธรรมดาของโลก เมื่อเราไม่ฝืนกฎของธรรมดา
หรือธรรมชาติ ความทุกข์ก็เกิดได้น้อย หรือไม่เกิดเลย การสำรวจเรื่องนี้ ก็เพื่อไม่ให้เรามัวเมา
ประมาท สำหรับความประมาทนั่นคืออะไร ได้แก่ การปล่อยเสียซึ่งสติไม่ระลึกรู้คิดตรอง มอง
พิจารณา ปล่อยให้อึดแน่นไปทางอกุศล เช่น ทางความโลภ โกรธ หลง เป็นต้น ไม่ดำริไปทางกุศล มี
ทาน ศีล ภาวนา เป็นต้น การพิจารณาทั้ง ๕ ประการ คือ เพื่อความไม่ประมาทความเมาในวัย เพื่อ
ความไม่ประมาทความเมาในความไม่มีโรค และเพื่อความไม่ประมาทความเมาในชีวิต

๒.๒ ความหมายของอภินิพปัจเจกชน

ความหมายของอภินิพปัจเจกชนได้ศึกษาไว้ ๒ ประการ คือ (๑) ความหมายของ
อภินิพปัจเจกชนในด้านพระพุทธศาสนา (๒) ความหมายของอภินิพปัจเจกชนในด้าน
นักวิชาการ มีรายละเอียดดังนี้

^๐ อ. บุญจ. (ไทย) ๒๒/๘๑/๑๒๗.

๒.๒.๑ ความหมายของอภินิหปัจจเวกขณะในด้านพระพุทธศาสนา

อภินิหปัจจเวกขณะ ๕ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง การพิจารณา ๕ ประการ ได้แก่ (๑) ควรพิจารณาทุกวัน ๆ ว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ (๒) ควรพิจารณาทุกวัน ๆ ว่า เรามีความเจ็บเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไปได้ (๓) ควรพิจารณาทุกวัน ๆ ว่า เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ (๔) ควรพิจารณาทุกวัน ๆ ว่า เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น (๕) ควรพิจารณาทุกวัน ๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตัว เราทำดีจักได้ดี ทำชั่วจักได้ชั่ว^๐ อภินิหปัจจเวกขณะ ๕ (ธรรมที่ควรพิจารณาเนื่องๆ) มีอยู่ ๕ ประการ ได้แก่

๑. ชราธัมมตา พิจารณาเนื่องๆ ว่า เรามีความแก่ เป็นธรรมดา ไม่มีใครล่วงพ้นไปได้
๒. พยาธิธัมมตา พิจารณาเนื่องๆ ว่า เรามีความเจ็บ เป็นธรรมดา ไม่มีใครล่วงพ้นไปได้
๓. มรณธัมมตา พิจารณาเนื่องๆ ว่า เรามีความตาย เป็นธรรมดา ไม่มีใครล่วงพ้นไปได้
๔. ปิยวินาभावตา พิจารณาเนื่องๆ ว่า เราต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งนั้น

(แม้แต่ตัวเองอันเป็นที่รักของตน)

๕. กัมมัสสกตา พิจารณาเนื่องๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตัว จักต้องรับผลของกรรม เราทำดีจักได้ดี ทำชั่วจักได้ชั่ว^๐ อภินิหปัจจเวกขณะ แปลว่า ข้อที่ควรพิจารณาอยู่เนื่องๆ หรือ ทุกขณะเพื่อไม่ให้เกิดความประมาทมัวเมา

ตามหลักที่เรียกว่า อภินิหปัจจเวกขณะ (สิ่งที่ทุกคน ไม่ว่าหญิง ไม่ว่าชาย ไม่ว่าชาวบ้าน ไม่ว่าชาววัด ควรหัดพิจารณาเนื่องๆ) ซึ่งมีอยู่ ๕ ประการ คือ

๑. ชราธัมมตา ควรพิจารณาเนื่องๆ ว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้

๒. พยาธิธัมมตา ควรพิจารณาเนื่องๆ ว่า เรามีความเจ็บป่วยไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บป่วยไปได้

๓. มรณธัมมตา ควรพิจารณาเนื่องๆ ว่า เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้

๔. ปิยวินาभावตา ควรพิจารณาเนื่องๆ ว่า เราจักต้องประสบความพลัดพรากทั้งจากคน และของที่รักที่ชอบใจไปทั้งสิ้น

๕. กัมมัสสกตา ควรพิจารณาเนื่องๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตน เราทำกรรมใด ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม จักต้องเป็นทายาทของกรรมนั้นเมื่อ พิจารณาอยู่เสมออย่างนี้ ก็จะช่วยป้องกันความมัวเมา

^๐ อญ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๘๑/๑๒๘.

^๐ อญ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๓๔-๓๕.

ในความเป็นหนุ่มสาว ในทรัพย์สินสมบัติ และในชีวิต เป็นต้น บรรเทาความลุ่มหลง ความถือมั่นยึดติด และป้องกันการทำความทุจริต ทำให้เร่ร่อนขวนขวายทำแต่สิ่งที่ดีงามเป็นประโยชน์^{*}

สรุปว่าความหมายของอภินิหปัจเจกเวกขณฺ์ หมายถึง ธรรมที่ควรพิจารณาให้ยอมรับตามความจริง ซึ่งควรพิจารณาทุกวัน ๕ ประการว่า (๑) เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ (๒) เรามีความเจ็บเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไปได้ (๓) เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ (๔) เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น และ (๕) เรามีกรรมเป็นของตัว เราทำดีจักได้ผลดี เราทำชั่วจักได้ผลชั่ว ซึ่งเราทุกคนต้องพิจารณาเพื่อให้เข้าใจและไม่ประมาทในชีวิต

๒.๒.๒ ความหมายของอภินิหปัจเจกเวกขณฺ์ในด้านนักวิชาการ

อาจารย์พร รัตนสุวรรณ ได้กล่าวไว้ในธรรมะบรรยายเรื่อง อภินิหปัจเจกเวกขณฺ์ หมายถึง สิ่งที่จะต้องพิจารณาทุกวัน ได้แก่ เรามีความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความพลัดพรากและมีกรรมเป็นของๆตน เพื่อความไม่ประมาทให้ระลึกตัวอยู่เสมอ ดังนั้นเมื่อเราสามารถที่จะทำได้โดยมีสติและสัมปชัญญะแล้วก็จะทำให้เราไม่ประมาทในชีวิตได้ ธรรมทั้ง ๔ ข้อแรกเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้แน่นอนและข้อสุดท้าย คือ กรรมของตนๆ นั้นก็จะได้รับผลการกระทำ เพราะฉะนั้นเราจะต้องหมั่นพิจารณาบ่อยๆ ถึงความจริงดังกล่าวนี้จะทำให้เราไม่เมา เช่น เมลาภยศ สรรเสริญ เมความรัก เมาสามี เมารรยา เป็นต้นเป็นหนทางให้เราประมาทได้ ไม่สามารถที่จะควบคุมตัวเองได้หรือหลงไปกระทำในสิ่งที่ไม่ดี ซึ่งจะก่อให้เกิดผลเสียหายต่อตนเองและผู้อื่นได้^๐

วิธีหนึ่งที่เราจะทำได้ดี คือพยายามทำตัวให้เป็นกันเองกับความพลัดพราก ความสูญเสีย ความผิดหวัง คล้ายๆ หมองูที่อยู่กับงู หรือคนที่อยู่กับเสือ กุญแจเป็นกันเองจนไม่กลัว หรือเอาหลักธรรมอภินิหปัจเจกเวกขณฺ์ ๕ ข้อ เราพิจารณาทุกวันหรือวันละหลายๆ ครั้งว่าเรามีความแก่เป็นธรรมดา ล่วงพ้นความแก่ไปไม่ได้ เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ เราจะต้องพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักที่พอใจเป็นธรรมดา ไม่อาจจะล่วงพ้นไปได้ เรามีกรรมเป็นของของตน เป็นผู้รับผลแห่งกรรม มีกรรมเป็นกามนิมิต มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ทำดีจักได้ดี ทำชั่วจักได้ชั่ว พิจารณาบ่อยๆ วันละ ๒-๓ ครั้ง ตื่นนอน ก่อนนอน อะไรก็แล้วแต่ ก็นึกถึงพวกนี้ไว้บ่อยๆ แล้วเราก็จะเป็นกันเองกับความผิดหวัง ความพลัดพราก ความสูญเสีย ได้อะไรมาก็เป็นสมบัติ แต่ก็นึกถึงวิบัติด้วยเสมอ นึกอยู่เสมอมั่นอยู่กับใจของเรา กุญแจกับใจของเรา และก็จะบรรเทาความหวาดกลัว ความหวั่น

^{*} อกฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๕๙/๘๑.

^๐ พร รัตนสุวรรณ, ธรรมะบรรยายเรื่อง อภินิหปัจเจกเวกขณฺ์, อ้างใน http://www.archive.org/details/pondrattana_apin, วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๑.

พรันพริ้งหรือความกลัว กลัวความพลัดพราก กลัวความสูญเสีย กลัวความอะไรต่างๆ ที่คนทั้งหลาย เขากลัวกันอยู่^๖ ดังมีบทสวดอภิณห์ปัจเจกเวชณ ๕ ที่เราจะต้องพิจารณากันทุกวันเพื่อให้เห็นความเป็นจริงของชีวิต ซึ่งมักจะใช้สวดกันหลังทำวัตรเช้า-เย็น เนื่องด้วยเป็นบทพิจารณาความเป็นไปของชีวิตจึงต้องมีการสวดหรือพิจารณาทุกๆ วัน ดังนี้

ชะราธัมโมมมะหิ ชะรัง อะนะติโต

(เรามีความแก่เป็นธรรมดา จะล่วงพ้นความแก่ไปไม่ได้)

พะยาธิธัมโมมมะหิ พะยาธิง อะนะติโต

(เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา จะล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปไม่ได้)

มะระณะธัมโมมมะหิ มะระณัง อะนะติโต

(เรามีความตายเป็นธรรมดา จะล่วงพ้นความตายไปไม่ได้)

สัพเพหิ เม ปิเยหิ มะนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว

(เราจะละเว้นเป็นต่างๆ คือ พลัดพรากจากของรัก ของเจริญใจทั้งหลายทั้งปวง)

กัมมัสสะโกมมะหิ (เรามีกรรมเป็นของๆ ตน)

กัมมะทายาโท (เราเป็นผู้รับผลของกรรม)

กัมมะโยนิ (เรามีกรรมเป็นกำเนิด)

กัมมะพันธุ (เรามีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์)

กัมมะปะฏิสะระโณ (เรามีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย)

ยัง กัมมังกะริสสามิ (เราจักทำกรรมอันใดไว้)

กัลละขานัง วา ปาปะกัง วา (ดีหรือชั่วก็ตาม)

ตัสสะ ทายาโท ภะวิสสามิ (เราจักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้นๆ)

เอวัง อัมहेหิ อะภินะหัง ปัจจะเวกขิตัพพัง (เราทั้งหลายพึงพิจารณาอย่างนี้ทุกๆ

เทอญ)

โดยสรุปแล้วหลักธรรม “อภิณห์ปัจเจกเวชณ ๕” คือ ข้อที่สตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม กฤหัสถ์ก็ตาม บรรพชิตก็ตาม ควรพิจารณาเนื่องๆ เพื่อให้เห็นเหตุแห่งทุกข์ (ทุกข์ในอริยสัจ ๔) อภิณห์ปัจเจกเวชณ ๕ ได้แก่

(๑) ชราธัมมตา คือ ควรพิจารณาเนื่องๆ ว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความ

^๖ สุชาติ เพ็ญกนกนธ์, เมตตาบารมี บารมีที่สะสมได้ง่ายแต่มีผลานิสงส์สูง, <http://www.cdthamma.com/text/t013.htm>, วันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๕๕๖.

แก้ไปได้

(๒) พยาริธมฺมตา คือ ควรพิจารณาเนืองๆ ว่า เรามีความเจ็บป่วยเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บป่วยไปได้

(๓) มรณริธมฺมตา คือ ควรพิจารณาเนืองๆ ว่า เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้

(๔) ปิยวินาภาวตา คือ ควรพิจารณาเนืองๆ ว่า เราจักต้องมีความพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น

(๕) กัมมัสสวกตา คือ ควรพิจารณาเนืองๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตน เราทำกรรมใด ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม จักต้องเป็นทายาท ของกรรมนั้น (พิจารณาเพิ่มเติมใน “บทปลงสังขาร เกสาฬมหงอก” เพื่อเป็นอนุสติ)^๖

ข้อหลักธรรมทั้ง ๕ หัวข้อดังกล่าวข้างต้น เป็นการรวมหลักธรรม “อัปมาตะ” (ความไม่ประมาท) กับ “กฎแห่งกรรม” ที่มีความสัมพันธ์สอดคล้องซึ่งกันและกันได้เป็นอย่างดี นั่นคือหลักธรรม “อภินิหังจเวกขณ ๕” คือ “อุปนิสสยปัจจย” ซึ่งเป็นสภาวะธรรมที่ช่วยอุปการะเป็นหลักสำคัญให้สภาวะธรรม “อัปมาตะ” เกิดขึ้นหรือตั้งอยู่ ดังนั้น ให้พิจารณาอยู่เนืองนิตย์ เพื่อเตือนสติไม่ให้หลงไหลในการยึดมั่น “เบญจขันธ์” ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ในทางตรงกันข้าม ให้ปรารถนาที่จะบำเพ็ญสร้างบุญบารมีให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เป็นการละเว้นและการสำรวมระวังในการทำกรรมชั่ว (บาปกรรม –บาปกรรม) ทั้งหลายไม่ให้เกิดอีก ซึ่งจะเป็นพื้นฐานสำคัญในการปฏิบัติธรรมในระดับสูงต่อไป^๗

สรุปว่าความหมายของอภินิหังจเวกขณ หมายถึง ธรรมที่ควรพิจารณาให้ยอมรับตามความจริง ๕ ประการนี้ ควรพิจารณาเนืองๆ ทุกวัน เพื่อให้ใจเกิดความคุ้นเคย จะเป็นเหตุให้รับเร่งทำความดี ไม่มัวเมาประมาทในวัย ไม่มัวเมาประมาทในความไม่มีโรค ไม่มัวเมาประมาทในชีวิต ไม่เศร้าโศกเสียใจในเมื่อตนเองต้องพลัดพรากจากบุคคลและสิ่งของที่รักที่ชอบใจ และเพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นในกฎแห่งกรรม

^๖ <http://nkgen.com/357.htm>, วันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๕๕๖.

^๗ นที ศิริพัฒน์, The Law of Volitional Actions เรื่องย่อประจำปี ๒๕๕๔ อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี, อ้างอิงใน www.maharungrueng.com/, วันที่ ๒๒ มกราคม ๒๕๕๔.

๒.๓ บาทฐานของอภินิหัจจเวกขณ

บาทฐานของอภินิหัจจเวกขณ จากการศึกษาพบว่า มีหลักธรรมที่เกี่ยวข้องด้วยหลักอภินิหัจจเวกขณ ๒ ประการ ด้วยกัน คือ หลักสติปัฏฐาน ๔ กับหลักปฏิจสมุปบาท รายละเอียดดังนี้

๒.๓.๑ หลักสติปัฏฐาน ๔

สติเป็นสิ่งสำคัญยิ่งในการปฏิบัติในทางพุทธศาสนา เช่น สติในมรรค ๘ การมีสติตามลมหายใจ หรือสติในอิริยาบถ หรือการเคลื่อนไหว (สัมปชัญญะ) ในกายนุปัสสนาของสติปัฏฐาน ๔ เพื่อเป็นกำลังหรือบาทฐานในการฝึกสติต่อไปในขั้นเวทนानุปัสสนา และจิตตานุปัสสนา

สติปัฏฐาน ๔ ^{๐๐} หมายถึง ฐาน หรือที่ตั้งอันเป็นที่รองรับของการกำหนดสติอย่างประเสริฐ เพราะเป็นการตามระลึกรู้อารมณ์ปรมาณ (รูป-นาม) ที่เกิดขึ้นตามฐาน ซึ่งมี ๔ ฐานด้วยกัน คือ กาย เวทนา จิต และธรรม ผู้ใดที่มีการปฏิบัติเป็นไปอย่างถูกต้องตามหลักของสติปัฏฐาน ย่อมเป็นเหตุให้เกิดวิปัสสนาปัญญา อันเป็นปัญญาที่เข้าถึงสภาวะธรรมของไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาได้ในที่สุด ทั้งนี้เพราะการปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ สามารถทำลายวิปลาสธรรม ๔ ประการได้ เป็นทางสายเอกในการปฏิบัติ อันควรปฏิบัติในการดำเนินชีวิตประจำวัน กล่าวคือ เห็นธรรมใดคือสติระลึกรู้เท่าทันในธรรมคือในกาย หรือ เวทนา หรือจิต หรือธรรมใดก่อน ก็ปฏิบัติไปตามธรรมนั้นๆ อันมีสติเห็นเวทนา หรือ เวทนานุปัสสนา (สติระลึกรู้เท่าทันในเวทนา) ในสติปัฏฐาน ๔ อันมีสติรู้เท่าทันอย่างเข้าใจในเวทนา สติเห็นจิต คือ จิตตสังขาร (คิด, โทสะ ฯ) หรือ จิตตานุปัสสนา (สติระลึกรู้เท่าทันในจิตตสังขาร) ในสติปัฏฐาน ๔ อันมีสติรู้เท่าทันอย่างเข้าใจในจิตที่หมายถึงจิตตสังขาร (ราคะ, โทสะ, พึงชาน, หดหู่ ฯ หรือความคิด ความนึก) สติเห็นกาย หรือ กายนุปัสสนา (สติระลึกรู้เท่าทันในกาย) ในสติปัฏฐาน ๔ คือฝึกสติและมีสติรู้เท่าทันอย่างเข้าใจในกายหรือกายสังขาร เช่น สักว่าธาตุ ๔ สติเห็นธรรม ดังเช่น ธรรมานุปัสสนา (สติระลึกรู้เท่าทันในธรรม) ในสติปัฏฐาน ๔ หรือสติเห็น ปฏิจสมุปบาท สติเห็นคือรู้เท่าทันและเข้าใจในธรรมดังกล่าวเพื่อเป็นเครื่องรู้ เครื่องระลึก เครื่องเตือนสติ อีกเพื่อให้เกิดปัญญาญาณ (สัมมาญาณ) อันสำคัญยิ่งในการปฏิบัติเพื่อการดับไปแห่งทุกข์เมื่อมีสติรู้เท่าทันในธรรมทั้ง ๔ คือ กาย หรือ เวทนา หรือ จิต หรือ ธรรม กล่าวคือสิ่งใดสิ่งหนึ่งในธรรมทั้ง ๔ นี้ที่บังเกิดขึ้นนั้นๆ แล้ว ก็ให้ไม่ยึดมั่น หมายมั่นในสิ่งนั้นๆดังปรากฏในสติปัฏฐาน ๔ ด้วยอาการของการเป็นกลางวางทีเฉย (อุเบกขา) โดยการใช้ปฏิบัติก็คือ การไม่เอนเอียงไปแทรกแซงคิดนึกปรุงแต่งในเรื่องหรือกิจที่สติเท่าทันนั้นๆ แม้ทั้งทางดีหรือ

^{๐๐} พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๔๑.

ชั่ว อันหมายถึงไม่ยึดมั่นถือมั่นใดๆ กล่าวคือไม่ไปยึดแม้ทั้งในด้านดี (กุศล) หรือด้านร้าย (อกุศล) ในเรื่องนั้นๆ เพราะต่างล้วนเป็นเหตุเป็นปัจจัยกันให้เกิดการปรุงแต่งจนๆเกิดเวทนาต่างๆขึ้น อันอาจเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา อันยังให้เกิดทุกข์อุปาทานอันเร้าร้อนเผาผลาญขึ้นในที่สุดโดยไม่รู้ตัว อันดำเนินเป็นไปตามหลักปฏิจาสมุปบาท^{๐๐}

สติ ตามความหมายในทางพุทธศาสตร์แปลว่า ความระลึกได้ , นึกได้, ความไม่เผลอ, การคุมใจไว้กับกิจ หรือคุมจิตไว้กับสิ่งที่เกี่ยวข้องหรือการปฏิบัติตนเอง สติเป็นสิ่งสำคัญยิ่งในการปฏิบัติในทางพุทธศาสนา เช่น สติในมรรค๘ หรือสติในโพชฌงค์ ๗ สติในสติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น. อันเป็นเหตุปัจจัยอันสำคัญยิ่งในการบรรลุถึงจุดหมายในการดับทุกข์ หรือความจางคลายหายจากทุกข์ ในที่นี้ผู้เขียนจะกล่าวจำเพาะเจาะจงลงไปในเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติ โดยเฉพาะสติให้เห็นเวทนาและจิตเป็นสำคัญ (เวทนานุปัสสนา และจิตตานุุปัสสนา ในสติปัฏฐาน ๔)

สตินั้นก็คือ กิริยาหรืออาการหนึ่งของจิตนั่นเองที่ทำหน้าที่ระลึกได้หรือสำนึก พร้อม เป็นหนึ่งในเจตสิก ๕๒ (ข้อที่ ๒๕) เป็นสังขารขันธ์คือการกระทำทางใจหรือจิตอย่างหนึ่ง และเป็นสังขารขันธ์ที่พระพุทธองค์ทรงได้สรรเสริญยักว่า "สติ มีประโยชน์ในที่ทั้งปวง" จึงเป็น ภาเวตัพพธรรม สิ่งที่ดีควรภาวนาคือทำให้เจริญขึ้นพึงจดจำไว้ว่า สติที่ใช้ในการปฏิบัติเพื่อการดับไปแห่งทุกข์นั้น ทำหน้าที่สำคัญที่สุดอย่างยิ่ง คือเพื่อระลึกอย่างเท่าทันในเวทนาและจิตตสังขารเป็นจุดประสงค์สำคัญสูงสุด ถ้าไม่เท่าทันในเวทนาแล้ว จึงพึงให้ระลึกอย่างเท่าทันในจิต หรือสังขารจิตนั่นเอง เช่น จิตคิดฟุ้งซ่าน จิตคิดหลอ่ หรือจิตคิดปรุงแต่งต่าง ๆ นั้นเอง อันเป็นผลที่เกิดขึ้นต่อเนื่องมาจากเวทนานั่นเอง เพราะสังขารคิดหรือธรรมารมณ์บางอย่างยังให้เกิดเวทนาอันแผ่วเบา เช่นอทุกข์ขมสุขเวทนาจึงย่อมเห็นคือระลึกรู้ได้ไม่ชัดเจนเหมือนจิตตสังขาร เช่น ความคิดปรุงแต่ง , โทสะ, ราคะ, หลอ่ๆ ดังนั้นการมีสติเห็นเวทนาหรือจิต ตสังขารจึงเอื้ออำนวยประโยชน์ต่อกัน ดังนั้นการฝึกสติและอุบายวิธีทั้งหลายทั้งปวงเป็นร้อยเป็นพัน ก็สรุปลงมาที่จุดประสงค์สูงสุดเดียนี่เท่านั้นจริงๆ เมื่อสติระลึกรู้เท่าทันเวทนาหรือจิต ตสังขารได้แล้ว ปัญญาจึงทำหน้าที่จัดการต่อไป ดังเช่น นิพพิทาญาณ ปัญญาที่รู้เข้าใจตามความเป็นจริงจึงยังให้เกิดความหน่ายคลายความกำหนัด จึงไม่ไปยึดไปอยากอันเกิดขึ้นจากการไปรู้ตามความเป็นจริงที่เป็นไปของธรรมนั้นๆ ทุกข์จึงจางคลายหรือดับไป, ขอนเน้นสักนิดหนึ่ง สติรู้เท่าทันเวทนาหรือจิตในชีวิตประจำวัน ต้องไม่ใช่ไปจดจ่อ จดจ้อง หรือโฟกัสในเวทนาหรือจิตที่ระลึกรู้เหล่านั้นอย่างไม่ปล่อยวาง รู้เท่าทันแล้วพึงปล่อยวางหรืออุเบกขาเสียนั่นเอง อันพึงยกเว้นในขณะเจริญวิปัสสนาหรือพิจารณาธรรมหรือโยนิโสมนสิการเท่านั้นที่เป็นไปเพื่อก่อสติและปัญญา

การมีสติตามลมหายใจ หรือ สติในอิริยาบถ หรือการเคลื่อนไหว (สัมปชัญญะ)

^{๐๐} พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๖๕.

ในกายานุปัสสนาของสติปัฏฐาน ๔ หรือในกายคตาสติสูตรนั้น ก็เป็นการฝึกสติและเป็นเครื่องอยู่ของจิตอันดีอย่างหนึ่ง แต่พึงเข้าใจด้วยว่าเป็นการฝึกสติในเบื้องต้น รวมทั้งเป็นเครื่องอยู่ของจิตไม่ให้ซัดส่ายออกไปปรุ่งแต่งหรือฟุ้งซ่านออกไปภายนอกให้เป็นทุกข์ ก็เพื่อให้มีสติเป็นสัมมาสมาธิที่หมายถึงต่อเนื่องหรือตั้งมั่นในระดับขณิกสมาธิ เพื่อเป็นกำลังหรือบาทฐานในการฝึกสติต่อไปในขั้นเวทนานุปัสสนาและจิตตานุปัสสนาดังที่กล่าวข้างต้น หรือเพื่อใช้สติไปในการพิจารณาธรรม (ธรรมานุปัสสนา) อันเป็นไปเพื่อการดับอุปาทานทุกข์โดยตรง ดังนั้นถ้าปฏิบัติแต่ตามลมหายใจ อิริยาบถหรือสัมผัสสัญญาโดยไม่ดำเนินการปฏิบัติในขั้นต่อไปเลย ย่อมก่อให้เกิดความชงกัณเป็นธรรมดา ในขั้นแรกอาจได้ความสงบ แต่ถ้าไม่ดำเนินให้เกิดปัญญาต่อไป จนถึงขั้นไปติดเพลินจึงกลายเป็นมิจฉาสติหรือมิจฉาสมาธิเสียก็เป็นได้ มีสติเห็นเวทนาหรือจิต พร้อมทั้งปัญญาความเข้าใจ (ญาณ) ในเวทนาหรือจิตหรือจิต ตสังขาร ให้เหมือนดังตาเห็นรูป หรือหูได้ยินเสียง กล่าวคือ มีสติระลึกไว้ในเวทนาหรือจิตคิด พร้อมทั้งปัญญาความเข้าใจ ให้ได้อุปมาดังตาเห็นรูปหรือตัวอักษร ที่สติเห็นระลึกและปัญญาเข้าใจในสิ่งที่เห็นนั้น หรือดังเมื่อหูได้ยินระลึกเสียงไพเราะหรือไม่, พร้อมทั้งเข้าใจในความหมายที่สื่อ่นั้น หรือกล่าวอย่างสั้นๆว่ามีสติเพื่อทำญาณให้เห็นจิต ให้เหมือนตาเห็นรูปอันเป็นไปตามหลักปฏิบัติ สติปัฏฐาน ๔ คือเห็นเวทนาหรือจิต (จิตตสังขาร) ที่เกิดขึ้นบ้าง หรือเห็นความเสื่อมไปบ้าง หรือเห็นความดับลงไปบ้างหรือเห็นความเกิดขึ้นในบุคคลอื่นบ้าง ในตนเองบ้าง

๒.๓.๒ ปฏิจจสมุปบาท

ปฏิจจสมุปบาท หมายถึงธรรมที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยหรือเกี่ยวเนื่องกันอาศัยกันเกิดขึ้นตามหลักปฏิจจสมุปบาทเมื่อสิ่งนี้มีสิ่งนี้จึงมีเป็นเหตุเป็นปัจจัยซึ่งกันและกันตามที่พระองค์ทรงแสดงไว้ตามหลักอิทัปปัจจตา ที่มีใจความอันสำคัญยิ่ง อีกทั้งเป็นจริงทุกกาลสมัยว่า เพราะเหตุนี้มีผลเหล่านี้จึงเกิดขึ้น เพราะเหตุนี้ดับ ผลนี้จึงดับ ปฏิจจสมุปบาท เป็นหลักธรรมคำสอนที่สำคัญที่สุดของพุทธศาสนา เป็นหลักคำสอนที่แสดงถึงความล้าเลศทางปัญญาคุณของพระพุทธเจ้า และเป็นหลักคำสอนที่แสดงให้เห็นว่า พุทธศาสนาเป็นศาสนาประเภทเทวนิยมอย่างชัดเจน เพราะแสดงให้เห็นถึงหลักกำเนิดและการดำเนินไปของสิ่งทั้งปวงปฏิจจสมุปบาท^{๐๐} ว่าด้วยกฎธรรมชาติของชีวิต หากพิจารณาตามกฎนี้โดยมกมีลักษณะเป็นวัฏจักรแล้ว ทุกชีวิตจะเกิดขึ้นดำรงอยู่ ย่อมเป็นเหตุปัจจัยของกันและกัน อิงอาศัยกันเกิดขึ้น ดำรงอยู่และเปลี่ยนแปลงไปโดยอิสระไม่ต้องอาศัยส่วนอื่น การดำเนินของชีวิต ย่อมเกี่ยวเนื่องกันเป็นลูกโซ่ทั้งระบบเหมือนเครื่องยนต์ปฏิจจสมุปบาทซึ่งหมายถึงภาวะที่อาศัยกันเกิดขึ้นดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า^{๐๐}

^{๐๐} พระราชนิพนธ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๔๓.

^{๐๐} ส.นิ. (ไทย) ๒/๒๐/๔๖-๔๗.

อิมัสสะมิง สติ อิทัง โหติ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี
 อิมัสสุปปาทา อิทัง อุปปัชชติ เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้ก็มีไม่ได้
 อิมัสสะมิง อสติ อิทัง น โหติ เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ไม่มี
 อิมัสสะ นิโรธา อิทัง นิรุชชะติ เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับ

จากพุทธพจน์นี้จะเห็นว่า องค์ประกอบของชีวิตทุกส่วนย่อมอาศัยกัน มีความ
 เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันทั้งในการเกิด ตั้งอยู่ และสลายไป

ความหมายของคำว่า ปฏิจสุมุปบาท

คำว่า ปฏิจสุมุปบาท มาจากศัพท์ว่า ปฏิจจ สัม และอุปบาทปฏิจจ หมายถึง เกี่ยวเนื่องกัน สัมพันธ์กัน
 สัม หมายถึง พร้อมกัน หรือด้วยกัน

อุปบาท^{๐๐} หมายถึง การเกิดขึ้น

ปฏิจสุมุปบาท จึงหมายถึง สิ่งที่ต้องอาศัยกันเกิดขึ้น ได้แก่ ภาวะของสิ่งที่ไม่เป็นอิสระ
 ของตนต้องอาศัยกันและกันจึงเกิดขึ้นได้คำที่มี ความหมายเช่นเดียวกันนี้ มีอีก ๒ คำคือ ปัจจยาการ
 และอิทัปปัจจยาการ หมายถึงอาการที่สิ่งทั้งหลาย เป็นปัจจัยแก่กันและกัน ซึ่งหมายถึงสิ่ง
 ทั้งปวงในโลกนี้ จะเกิดขึ้นเป็นอยู่ ด้วยตนเองโดยปราศจากเหตุปัจจัยไม่ได้ ต้องอิงอาศัยกัน
 อิทัปปัจจยาการ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในธรรมนิยามสูตรว่า ภิกษุทั้งหลาย ตถตา อวตตตา อนัญญตตา
 คือหลักของอิทัปปัจจยาการ หรือ ปฏิจสุมุปบาท

องค์ประกอบของปฏิจสุมุปบาท

องค์ประกอบของชีวิต ซึ่งมีความสัมพันธ์กันตามหลักของปฏิจสุมุปบาทนี้ ท่าน
 เรียกว่าองค์ประกอบของปฏิจสุมุปบาท ซึ่งมี อวิชชา สังขาร วิญญาณ ฯลฯ แต่ละองค์มี
 ความสัมพันธ์กันเหมือนลูกโซ่ ชีวิตของสัตว์ก็ย่อมหมุนเวียนอยู่ในวัฏจักร มีความเกี่ยวเนื่องกัน
 เหมือนลูกโซ่

ปฏิจสุมุปบาท คือ ภาวะที่อาศัยกันเกิดขึ้นซึ่งเป็นระบบการกำเนิดของชีวิตอันเป็น
 กฎเกณฑ์แห่งชีวิตศาสนาสอนว่าชีวิตทุกชีวิตมีส่วนเป็นเหตุเป็นผลอาศัยกันเกิดขึ้นเนื่อง กันไม่ขาด
 สายเมื่อสิ่งหนึ่งเกิดขึ้น ก็เป็นเหตุให้อีก สิ่งหนึ่งเกิดขึ้นสืบต่อกันเป็นลูกโซ่ ไม่รู้จักจบสิ้น
 องค์ประกอบของชีวิตตามหลักของปฏิจสุมุปบาท ซึ่งเรียกว่า องค์แห่งภวจักร หรือองค์
 แห่งปฏิจสุมุปบาท ท่านแบ่งไว้ ๑๒ องค์ คือ

๑. อวิชชา ความไม่รู้ความจริง

๒. สังขาร การปรุงแต่ง

^{๐๐} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๒๐/๒๑๑.

๓. วิญญาณ การรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ
๔. นามรูป นามจันทร์ ๔รูปจันทร์ ๑
๕. สฬายตนะ อายตนะภายใน อายตนะภายนอก
๖. ผัสสะ การถูกต้อง
๗. เวทนา การเสวยอารมณ์
๘. ตัณหา ความอยาก
๙. อุปาทาน ความยึดมั่น
๑๐. ภพ ความมี ความเป็น
- ๑๑.ชาติ ความเกิด
๑๒. ชรามรณะ ความแก่และความตาย

ทั้ง ๑๒ องค์นี้ เป็นส่วนประกอบของชีวิต ทุก ๆ องค์อาศัยกันเกิดมีความสัมพันธ์กัน เช่น อวิชชา เป็นปัจจัยให้เกิด สังขาร สังขาร เป็นปัจจัยให้เกิด วิญญาณ ฯลฯ ชาติ เป็นปัจจัยให้เกิด ชรามรณะนี้เป็นปัจจัยสมบูรณ์ ๑ วงหรือชีวิตหมุนไป ๑ รอบวงจรแห่งปัจจัยสมบูรณ์ นิยมเรียกว่า ภวัฏจักร ซึ่งแปลว่า วงล้อแห่งภพ หรือ สังสารจักร ซึ่งแปลว่า วงล้อแห่งสังสารวัฏฏ์^{๐*}

ชรา มรณะ (Decay and Death) คำว่า "ชรา" คือความเสื่อมอายุ ความห่อหมก อินทรีย์ และคำว่า "มรณะ" คือ ความสลายแห่งจันทร์ ความขาดชีวิตินทรีย์ เมื่อนำคำทั้งสองมาต่อกันเป็น "ชรามรณะ" คือความเสื่อมกับความสลายแห่งธรรมต่าง ๆ เหล่านั้น ๆ

ชราในปัจจัยสมบูรณ์ หมายความว่า สภาพของความวนเวียนและแปรปรวนของเหล่า อุปาทานจันทร์ ๕ ที่เกิดดับ ๆ วนเวียนอย่างเร่าร้อนเผาผลาญ ตามปกติที่ กระบวนจิตที่ดำเนินไปใน วงจรปัจจัยสมบูรณ์จนถึงองค์ธรรมชาติใช้เวลาชั่วขณะจิต หรือเร็วกว่าสายฟ้าแลบเสียอีก จึงต้องใช้ทั้งสติและปัญญาในการรู้เท่าทันเท่านั้น แต่เมื่อดำเนินไปอยู่ในองค์ธรรม ชรา อันเป็นที่เกิดดับของอุปาทานจันทร์ ๕ อันยังให้เกิดอุปาทานทุกข์อันเร่าร้อนเผาผลาญ กลับอ้อยอิ่งวนเวียนแบบ เกิดแล้วดับ เกิดแล้วดับ ๆ วนเวียนแปรปรวนอยู่เช่นนั้น จนกว่าจะมีสติรู้เท่าทันและให้ปัญญาจัดการต่อปัญหานั้น หรืออาจเบี่ยงเบนบังคับด้วยเหตุอันหนึ่งอันใด หรือด้วยอำนาจพระไตรลักษณ์เองจึงดับไป จึงเป็นที่เกิดของสภาวะการรับรู้ความรู้สึก(เวทณูปาทานจันทร์)เป็นทุกข์หรือสุขอันยาวนาน ถึงแม้เป็นสุขแต่ก็ล้วนเผาผลาญ และเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดทุกข์ในภายหน้าด้วยอาสวะกิเลส

ตามที่กล่าวอยู่เสมอๆว่า ตามธรรมดาแล้วปุถุชนดำเนินชีวิตเป็นไปตามวงจรปัจจัยสมบูรณ์ แต่เป็นไปโดยไม่รู้ตัวและเพราะความไม่รู้ (อวิชชา) และองค์ธรรม ชรา นี่เอง ที่

^{๐*}พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต), อ้างใน }, www.snr.ac.th/sakyaputto/patija.htm, วันที่ ๑๓

ปุณฺณรู้สึกทั้งเป็นสุขและเป็นทุกข์ หรือทั้งสุขทั้งทุกข์คละเล้ากัน แต่ก็ล้วนแฝงด้วยความกระวนกระวาย เร่าร้อน เพลิดเพลินด้วยอำนาจของอุปาทาน กล่าวได้ว่าเป็นองค์ธรรมที่ปุณฺณดำเนินและเข้าไปใน ชรา นี่เป็นส่วนใหญ่และเป็นไปด้วยความไม่รู้ ดังที่แสดงชราไว้แล้วใน "ตัวอย่าง การเกิดปฏิจจสมุปบาทในชีวิตประจำวัน " เมื่อโยนิโสมนสิการก็จะเห็นความคิดปรุงแต่งอันล้วนแฝงอุปาทานที่ เกิดขึ้นวนเวียน เกิดๆดับ ๆ ได้อย่างยาวนาน จนกว่าจะเกิดการเบี่ยงเบนหรือ บดบังจนเกิดการแยกพรากโดยสภาวะธรรมอื่นๆ และยังเก็บสั่งสมเป็นอาสวะกิเลส ดังที่กล่าวมาแล้ว และที่ชรานี้เอง เป็นที่ดำเนินไปของอุปาทานขั้นทั้ง ๕ ในรูปความคิดนึกปรุงแต่ง อันเป็นทุกข์ที่ปุณฺณทั้งหลายพากันร้อนลุ่มเผลอน อยู่กันเป็นระยะเวลานานๆ และเมื่อดับไปเพราะการแยกพรากด้วยเหตุอันใดก็ดี ก็กลับมาเกิดขึ้นใหม่ได้เรื่อยๆเพราะอาสวะกิเลสและ อวิชชาเป็นปัจจัยแก่กันและกันนั่นเองภาพขยายวงจรของอุปาทานขั้นทั้ง ๕ ที่จักเกิดใน ชรา อย่างค่อนข้างต่อเนื่อง และเป็นไปได้ อย่างยาวนานขึ้นอยู่กับการคิดปรุงแต่ง^{๐๐}

สรุปได้ว่า ชรามรณะ มีความหมายว่า ความสำนึกในความขาด พลาด หรือพรากแห่งตัวตนจากภาวะชีวิตอันนั้น ความรู้สึกที่ว่าตัวตนถูกคุกคามด้วยความสูญสิ้น สลายหรือพลัดพรากกับภาวะชีวิตนั้นๆ หรือการได้มีได้เป็นอย่างนั้น ๆ ดังนั้นสิ่งที่เกิดขึ้นตามมาผสมก็คือ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส พ่วงเข้ามาด้วยความรู้สึกคับแค้น ขัดข้อง ขุ่นมัว แห่งผากในใจ หดหู่ ซึมเซา กระวนกระวาย ไม่สมหวัง และทุกข์เวทนาต่าง ๆ สำหรับชรามรณะนี้ก็มีได้หมายเอาเพียงความเสื่อมกับความสลายของสิ่งที่เป็นรูปธรรมเท่านั้น แต่รวมไปถึงสิ่งทั้งปวงที่เป็นนามธรรมด้วย^{๐๑} ดังที่ปรากฏในหลักของสติที่ทุกคนจะต้องพิจารณารู้และเข้าใจชีวิต การมีสติก็เพื่อหยั่งคิดและนอกจากนี้ยังมีความเกี่ยวเนื่องกับหลักปฏิจจสมุปบาทตั้งแต่เบื้องต้น ท่ามกลาง และเบื้องปลาย มีความเป็นเหตุเป็นผลกัน ดังนั้นบาทฐานสำคัญของหลักอภินิหารปัจจุเวกขณะก็คือหลักสติ กับหลักปฏิจจสมุปบาทตามที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น

^{๐๐} ม.ญ. (ไทย) ๑๒/๑๔๖/๕๑.

^{๐๑} <http://www.dharma-gateway.com/dhamma/dhamma-32-01.htm>, วันที่ ๑๘ กันยายน ๒๕๕๔.

๒.๔ ประเภทอภินิหารปัจเจกชน

ประเภทอภินิหารปัจเจกชนที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นมีอยู่ ๕ ประเภท มีรายละเอียดดังนี้

๒.๔.๑ ชราธัมมตา

ชราธัมมตา หมายถึง เรามีความแก่เป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้สัตว์ทั้งหลาย เมื่อเกิดมาแล้วทุกชีวิตย่อมหนีความแก่ไปไม่ได้พระองค์จึงทรงแนะนำให้นำมาพิจารณาเนืองๆ บ่อยๆ เพื่อให้บรรเทาความลุ่มหลงมัวเมาในชีวิตว่าเรายังไม่แก่ดังเช่นพระอานนท์ได้ทูลกับพระผู้มีพระภาคถึงความแก่ชราในสมัยหนึ่งที่พระองค์ประทับอยู่ ณ ปราสาทของนางวิสาขาในมโหฬารามใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากที่เสด็จในเวลานั้นแล้ว ประทับนั่งผิน พระปฐมฐานงค์ ผิงแดดในที่ที่มีแสงแดดส่องมาจาก ทิศประจิม อยู่ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้ว บิบนวดพระกายของพระผู้มีพระภาคด้วยฝ่ามือ พลากรบาทพูดว่า^{๐๐}

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้าอัสสรย์ ไม่เคยมีมาแล้ว เวลานี้ พระฉวีวรรณของพระผู้มีพระภาคไม่บริสุทธิ์ผุดผ่องเหมือนเมื่อก่อนพระสรีระก็ห่อหุ้มเป็นเกลียว พระกายก็ค้อมไปข้างหน้า และความแปรปรวนของอินทรีย์ คือ พระจักขุ พระโสตะ พระฆานะ พระชีวนา พระกาย ก็ปรากฏอยู่^{๐๑}

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรอานนท์ ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ชราธรรม ย่อมมี(แอบแฝงอยู่)ในความเป็นหนุ่มสาว พยาธิธรรมย่อมมีในความไม่มีโรค มรณธรรม ย่อมมีในชีวิตผิวพรรณไม่บริสุทธิ์ผุดผ่องเหมือนเมื่อก่อน สรีระก็ห่อหุ้มเป็นเกลียวกายก็ ค้อมไปข้างหน้าและความแปรปรวนแห่งอินทรีย์ คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชีวนา กาย ก็ปรากฏอยู่^{๐๒} พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์ภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า ถึงท่านจะติความแก่อันเลวทราม ถึงท่านจะติความแก่อันทำให้ผิวพรรณทรามไปรูปอันน่าพึงใจก็คงถูกความแก่ย่ำยีอยู่นั่นเอง แม้ผู้ใดพึงมีชีวิตอยู่ได้ร้อยปี (ผู้นั้นก็ไม่สามารถพ้นความชรา,ความตายได้) สัตว์ทั้งปวงมีความตายเป็นเบื้องต้น

^{๐๐} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๕๖๒/๔๕.

^{๐๑} ส.มหา (ไทย) ๑๕/๕๖๓/๕๐.

^{๐๒} ส.มหา (ไทย) ๑๕/๕๖๔/๕๑.

ความตายย่อมไม่ละเว้นอะไรๆ ย่อมย้ายทั้งหมดทีเดียว^{๐๐}

ภิกขุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงมีความแก่ (ชรา) เป็นธรรมดา คืออะไรเล่า
 คูภิกขุทั้งหลาย คือ จักขุ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส (ผัสสะ) มี
 ความชรา (ความแปรปรวนของจิต) เป็นธรรมดาแม้ สุขเวทนาทุกข
 เวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุ สัมผัสเป็นปัจจัยก็
 มีความชรา (ความแปรปรวน) เป็นธรรมดา... ฯลฯ ใจ ธรรมารมณ์
 มโนวิญญาณ มโนสัมผัส (ผัสสะ) มีความชรา (ความแปรปรวนของ
 จิต) เป็นธรรมดา แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา
 ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยก็มีความชรา (แปรปรวน) เป็น
 ธรรมดา คูภิกขุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่าง นี้
 ย่อม เบื่อหน่าย (นิพพิทา) ทั้งใน จักขุ ทั้งใน รูปทั้งใน จักขุวิญญาณ
 ทั้งในจักขุสัมผัสทั้งในสุขเวทนาทุกขเวทนาหรืออทุกขมสุขเวทนา
 ที่เกิดขึ้น เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ ทั้งในใจ ทั้งในธรรมารมณ์
 ทั้งในมโนวิญญาณ ทั้งในมโนสัมผัสทั้งในสุขเวทนา ทุกขเวทนา
 หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้น เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เมื่อเบื่อหน่าย
 ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว
 ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจควรทำ
 ทำเสร็จแล้ว กิจอื่น เพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี ดังนี้ ฯ

(ข้อความเหมือนกันใน พยาสีธรรมสูตร มรณธรรมสูตร โสกธรรมสูตรฯ)^{๐๐}

พระพุทธองค์ก็ทรงตรัสกับท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีถึงความหมายของคำว่าชรา
 ทุกขอริยสัจเป็นไฉน ก็ชราเป็นไฉน? ความแก่ ภาวะของความแก่ พ้นหลุด
 ผมงอก หนัวย่น ความเสื่อมแห่งอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์
 ในหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ อันนี้ เรียกว่า ชรา ในที่นี้
 เป็น ชรา ในองค์ ธรรม ชรา-มรณะและอาสวะกิเลสอันมี โสกะ ปริเทวะ ทุกข์
 โทมนัส อุปายาส อันเป็นองค์ธรรมเดียวกันในวงจรปฏิจสมุปบาท

ชรา โดยความหมายทั่วไป มีความหมายแปลว่า ความแก่ ความทรุดโทรม , อันล้วน
 เกิดขึ้นเพราะความไม่เที่ยง จึงมีการเปลี่ยนแปลง หรืออาการแปรปรวนไปเป็นธรรมดา จึงมี
 ความหมายหลายนัยยะ ขึ้นอยู่กับสาระและธรรมนั้นๆ ดังนั้นจึงอย่า วิจิติจนา หรือยึดมั่นด้วย ทิฏฐิ

^{๐๐} ส.มหา (ไทย) ๑๕/๕๖๕/๕๔.

^{๐๐} ส.มหา (ไทย) ๑๘/๓๗/๖๖.

ปาทานในความหมายของคำว่าชรา ที่หมายถึงความแก่ ความเฒ่าของสังขารร่างกายแต่อย่างเดียว อันจักเป็นดังที่พระองค์ท่านกล่าวไว้ว่า "ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น" ในอริยาสุต, แม้ในพระไตรปิฎกเอง จึงมีการกล่าวถึงชราหรือความแปรปรวนไว้หลายนัยด้วยกัน ดังเช่น ชรา ที่หมายถึงความแปรปรวนวณเวียนของทุกข์ในปัจจุสมุปบาทก็มี ชรา ที่หมายถึงแปรปรวนถดถอยของสังขารร่างกายหรือความแก่เฒ่า ในทุกขอริยสัจก็มี หรือในมหาสติปัฏฐาน ๔ ก็มี ชรา ที่หมายถึงการแปรปรวนของธรรมหรือจิตหรือขั้นต่างๆในชราธรรมสูตรก็มี

ดังนั้น ชรา โดยโลกุตตระหรือทางธรรมแล้ว จึงมีความหมายถึง การเปลี่ยนแปลง การแปรปรวน การทรุดโทรมลง ของบรรดาสังขารทั้งปวง จึงไม่ใช่หมายเฉพาะแต่สังขารกายแต่อย่างเดียวนั่นตามธรรมดาตินั้น สังขารในความหมายพระไตรลักษณ์ที่ครอบคลุมสิ่งที่ถูกปรุงแต่งทุกสรรพสิ่ง ซึ่งเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ย่อมตั้งอยู่ระยะหนึ่งอย่างชราหรืออย่างแปรปรวนถดถอยหรือเสื่อมลงไปในนั่นเอง แล้วจึงต้องดับไปเป็นที่สุด

ชรา ในวงจรปัจจุสมุปบาท จึงมีความหมายเฉกเช่นเดียวกัน ในความแปรปรวนความไม่เที่ยง ที่เกิดขึ้นเช่นกัน แต่เน้นแสดงถึงความแปรปรวนที่หมายถึง ความแปรปรวนของอุปาทานขั้นทั้ง ๕ หรือ ความแปรปรวนของอุปาทานทุกข์ ซึ่งก็คือ ความวณเวียนอยู่ในอุปาทานทุกข์นั่นเอง และทุกข์เป็นชนิดอุปาทานทุกข์ที่มีอุปาทานความยึดมั่นถือมั่นในกิเลสหรือความพึงพอใจของตัวเองของตนเข้ามามีอำนาจครอบงำ ดำเนินและเป็นไปโดยไม่รู้ตัวอยู่ตลอดเวลาตลอดชีวิต ไม่ได้เป็นทุกข์ธรรมดาเหมือน ดังเวทนาที่ย่อมเกิดขึ้นเป็นธรรมดาเมื่อมีการผัสสะ แต่เป็นความทุกข์ชนิดที่ท้อแท้สลดใจพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงเพียรพยายามสั่งสอนเวไนยสัตว์ ให้ดับมันลงไป คืออุปาทานทุกข์ อันก่อให้เกิดความรู้สึกรับรู้ที่เราร้อนเผาผลาญด้วยไฟของเวทนาที่ประกอบด้วยอุปาทาน (เวทูปาทานขั้น) อันดำเนินเกิดขึ้นและเป็นไปอย่างวนเวียนต่อเนื่องจึงยาวนาน และเสมอๆเป็นเอนกอยู่ในชรา นี่เอง

สรุปได้ว่า ธรรมหรือธรรมชาติของการเกิด (ชาติ) ของสังขารทั้งปวง เป็นธรรมดา (จึงไม่ใช่หมายความว่าถึงแต่สังขารร่างกายหรือชีวิตแต่อย่างเดียว) และชราธรรมสูตร แสดงถึง ธรรมหรือธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลง ,การแปรปรวน ,การเสื่อมไป (ชรา) ของสังขารทั้งปวงเป็นธรรมดา

๒.๔.๒ พยาธิขัมมตา

พยาธิขัมมตา หมายถึงเรามีความป่วยไข้เป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความป่วยไข้ไปได้ บุคคลที่เกิดมาในโลกนี้ไม่มีใครหนีความป่วยไข้ไปได้ไม่ว่าจะเป็นเด็กหนุ่มสาวหรือคนแก่ชราก็ตามย่อมหนีความเจ็บป่วยไปไม่ได้ดังในพยาธิธรรมสูตรสอนให้เราพิจารณาเนื่องๆบ่อยๆก็จะช่วยลดความประมาทในความไม่มีโรค ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายไว้ดังนี้

พยาธิธรรมสูตร แสดงถึง ธรรมหรือธรรมชาติของการเจ็บป่วย, ไข้ (พยาธิ) ของสังขาร เป็นธรรมดา ดังที่พระพุทธทรงตรัสว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงมีความป่วยไข้ (พยาธิ) เป็นธรรมดา คือ อะไรเล่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย คือ จักขุ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส (ผัสสะ) มีความป่วยไข้(พยาธิ) (ความแปรปรวนของจิต)เป็นธรรมดา แม้ สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ อทุกขมสุขเวทนา ที่ เกิดขึ้นเพราะ จักขุสัมผัส เป็นปัจจัย ก็มี ความชรา (ความแปรปรวน) เป็นธรรมดา ใจ ธรรมารมณ์ มโนวิญญาณ มโนสัมผัส (ผัสสะ) มี ความป่วยไข้ (พยาธิ) (ความแปรปรวนของจิต)เป็นธรรมดาแม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ก็มีความเจ็บป่วย(แปรปรวน)เป็นธรรมดา “ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ย่อมเบื่อหน่าย (นิพพิทา) ทั้งในจักขุ ทั้งในรูป ทั้งในจักขุวิญญาณ ทั้งใน จักขุสัมผัสทั้งในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้น เพราะจักขุ สัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ ทั้งในใจ ทั้งในธรรมารมณ์ ทั้งในมโนวิญญาณ ทั้งในมโน สัมผัสทั้งในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้น เพราะมโนสัมผัส เป็นปัจจัย เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุด พ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่น เพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี ดังนี้”^{๐๐}

ดังนั้น พยาธิธรรมตา แสดงถึง ธรรมหรือธรรมชาติของการเจ็บป่วย , ไข้ (พยาธิ) ของ สังขาร เป็น เรื่อง ธรรมดา ของผู้มีชีวิต ผู้ที่ยอมรับความจริงที่เกิดขึ้นทางทวารทั้ง ๖ ทาง แล้ว พิจารณาสังปรากฎ ย่อมเกิดความเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว

๒.๔.๓ มรณธรรมตา

มรณธรรมตา หมายถึงความตายเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความตายไปได้จะเป็นคหบดี หรือคนยากจนก็หนีความตายไปไม่พ้นพระองค์ทรงให้เราพิจารณาเนืองๆบ่อยๆเพื่อบรรเทาในชีวิต ว่าตนเองจะยังไม่ตายในมรณสูตรท่านแสดงให้เห็นถึงความเป็นอนิจจังทุกขังอนัตตาของชีวิตเพื่อ ความไม่ลุ่มหลงมัวเมาดังในขราสูตรกล่าวว่

มรณัสสติ หรือมรณสติ เป็นพระสูตรที่กล่าวถึงการมีสติระลึกถึงความตาย อันจะต้องมี มาถึงคนเป็นธรรมดา พิจารณาเพื่อให้ใจสงบจากอกุศลธรรม และเกิดความไม่ประมาท และไม่

^{๐๐} ส.ม.หา. (ไทย) ๑๘/๓๘/๖๓.

หวาดกลัว แต่คิดเร่งชวนขวายนบำเพ็ญกิจ และทำความดี (ข้อ ๗ ในอนุสติ ๑๐) มรณัสตติสูตรที่ ๑ เป็นการมีสติ ไม่ประมาท ระลึกถึงความตายอยู่เสมอๆ เพื่อให้เกิด นิพพิทา ส่วนในมรณัสตติสูตรที่ ๒ นั้น เป็นการสอนให้มีสติระลึกถึงความตายว่าไม่เที่ยง เกิดขึ้นเมื่อไรก็ได้ทุกขณะ จึงควรมีความเพียรในมรณัสตติสูตรปรากฏในพระคัมภีร์ที่พระองค์ทรงแสดงถึงผู้เจริญมรณัสติไว้ดังนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ปราสาทสร้างด้วยอิฐ ใกล้บ้านนาทิกคาม ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า

ภิกษุทั้งหลาย มรณัสตติ อันภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมมีผล

มากมี อานิสงส์มาก หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นที่สุดก็ มรณัสตติ อัน

ภิกษุ เจริญแล้วอย่างไร ทำให้มาก แล้วอย่างไรย่อมมี ผลมากมีอานิสงส์

มากหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นที่สุดดังนี้^{๐๐}

เมื่อภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเห็นกลางวันผ่านไปกลางคืนย่างเข้ามา ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า เหตุแห่งความตายของเรามีมากหนอ คือ ภูผาพังถล่มลงมาบดขยี้เรา หรือตะขาบกัดเรา เราพึงตายเพราะเหตุนี้ อันตรายนั้นพึงมีแก่เรา เราพึงพลาดล้มลง อาหารที่เราฉันแล้วไม่พึงย่อยดีของเราพึงกำเริบ เสมหะของเราพึงกำเริบหรือลมที่มีพิษเพียงดังศัสตราของเราพึงกำเริบ เราพึงตายเพราะเหตุนี้ อันตรายนั้นพึงมีแก่เรา ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นพึงพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ธรรมอันเป็นบาป อกุศลที่เรายังละไม่ได้ อันจะพึงเป็นอันตรายแก่เราผู้กระทำกาละในกลางคืน มีอยู่หรือ (ไม่) หนอ ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ ย่อมทราบอย่างนี้ว่า ธรรมอันเป็นบาปอกุศลที่เรายังไม่ได้ละ อันจะพึงเป็นอันตรายแก่เราผู้กระทำกาละในกลางคืน ยังมีอยู่ ภิกษุนั้นพึงทำฉันทะความพยายาม ความอดสาหะ ความเพียร ความไม่ห่อถอย สติและสัมปชัญญะให้มีประมาณยิ่ง เพื่อละธรรมอันเป็นบาปอกุศลเหล่านั้น เปรียบเหมือนบุคคลผู้มีผ้าโพกศีรษะถูกไฟไหม้ หรือมีศีรษะถูกไฟไหม้พึงทำฉันทะความพยายามความอดสาหะ ความเพียร ความไม่ห่อถอย สติและสัมปชัญญะให้มีประมาณยิ่ง เพื่อดับผ้าโพกศีรษะหรือศีรษะนั้น ฉะนั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ย่อมทราบอย่างนี้ว่า ธรรมอันเป็นบาปอกุศลที่เรายังละไม่ได้ อันจะพึงเป็นอันตรายแก่เราผู้กระทำกาละในกลางคืน ไม่มี ภิกษุนั้นพึงเป็นผู้มีปีติและปราโมทย์ ตามศึกษาในกุศลธรรมทั้งหลายทั้งกลางวันกลางคืนอยู่เถิด ดังนี้

มรณัสตติ หรือมรณสติ แสดงถึง ธรรมหรือธรรมชาติของการตาย (มรณะ) ของสังขาร เป็นธรรมดาโลก ก็ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ย่อมทราบอย่างนี้ว่า ธรรมอันเป็นบาปอกุศลที่เรายังละไม่ได้ อันจะพึงเป็นอันตรายแก่เราผู้กระทำกาละในกลางวันไม่มี ภิกษุนั้นพึงเป็นผู้มีปีติและปราโมทย์

^{๐๐} อัง. จก. (ไทย) ๒๒/๑๕/๔๔๔.

๒.๔.๔ ปิยวินาภาวตา

ปิยวินาภาวตา หมายถึงการพลัดพรากจากของรักของชอบใจเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้น ความพลัดพรากจากของรักของชอบใจไปไม่ว่าจะเป็นใครก็หนีความทุกข์เหล่านี้ไปไม่พ้นหากทำใจไม่ได้อาจถึงชีวิตได้ดังที่เราทราบจากชื่อต่างๆทั้งในทีวีหนังสือพิมพ์บางคนถึงขั้นตอมใจตายไปก็มีพระองค์จึง ทรงให้เราพิจารณาทุกวันๆ เพื่อ ช่วยทำให้ จิตคลายความทุกข์ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกข์อริยสัจเป็นไฉน ก็ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ก็ เป็นทุกข์ เป็นไฉน? ความไม่ประสบความสำเร็จ ไม่พร้อมความไม่รวม ความไม่ระคนด้วยรูป เสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะอันน่าปรารถนาน่าใคร่ น่าพอใจ หรือด้วยบุคคล ผู้ปรารถนาประโยชน์ ปรารถนาสิ่งที่เกื้อกูล ปรารถนาความ ผาสุก ปรารถนาความ เกษมจากโยคะ ซึ่งมี แก่ผู้นั้น คือ มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่หญิง น้องหญิง มิตร อำมาตย์ หรือ ญาติสาโลหิต นี้เรียกว่า ความ พลัดพราก จากสิ่งเป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์^{๐๙} ดังนั้น ปิยวินาภาวตา เราจักต้องพลัดพราก จากของที่รักที่ชอบใจ ไป ทั้งหมดทั้งสิ้น เรา จึงต้องเมื่อหมั่น พิจารณาอยู่ เสมออย่างนี้ ก็จะช่วย ป้องกันความมัวเมา ในความเป็นหนุ่มสาว ในทรัพย์สินสมบัติ และ ชีวิต ฯลฯ บรรเทา ความลุ่มหลง ความยึดมั่นถือมั่นและช่วยป้องกันการทำ ทุจริต ทำให้เร่งชวนขวยกระทำแต่สิ่งที่ดีงามเป็นประโยชน์ตลอดไป^{๐๑๐}

พุทธพจน์ข้างต้นกล่าวถึงความพลัดพรากจากสิ่ง ที่รัก เช่น มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่หญิง น้องหญิง มิตร ก็เป็นทุกข์ แต่บุคคลผู้ให้ ปิยวินาภาวตา ในการพิจารณาว่า เราจักต้องพลัด พราก จากของที่รักที่ชอบใจทั่วปวง ถ้าพิจารณาอยู่ เสมออย่างนี้ ก็จะช่วยป้องกันความมัวเมา

๒.๔.๕ กัมมัสสกตา

กัมมัสสกตา หมายถึงเรามีกรรมเป็นของตนดีก็ตาม ชั่วก็ตามจะต้องได้รับผลแห่งตน ทุกคนไม่อาจหนีการกระทำของตนไปได้ เหมือนเงาตามตนนั้นนัยดังความหมายกัมมัสสกตาดังนี้

ความหมายของคำว่า กัมมัสสกตา อ่านว่า [กัม-มัด-สะ-กะ-ตา] (สน.) น แปลว่า ความ เป็น ผู้มีกรรมเป็นของตน เป็นกฎแห่งกรรมอันหนึ่ง คือ ทุกคนจำจะต้องรับผลกรรมที่ตนทำไว้^{๐๑๑}

^{๐๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๖/๒๓.

^{๐๑๐} วราภรณ์, ความฉลาดมองเห็นความจริงของชีวิต, อ้างใน, http://waramamy.blogspot.com/2011/03/blog-post_29.html, วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๕๔.

^{๐๑๑} เปลื้อง ณ นคร, พจนานุกรมไทย-ไทย, อ้างใน, http://guru.sanook.com/search/knowledge_search.php?select=1&q, วันที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๕๓.

กรรม - การกระทำ หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา คือทำด้วยความจงใจหรือตั้งใจทำ ดีก็ ตาม ชั่วก็ตาม เช่น ขุดหลุมพรางดักคนหรือสัตว์ให้ตกลงไปตาย เป็นกรรม แต่ขุดบ่อน้ำไว้กินใช้ สัตว์ตกลงไปตายเอง ไม่เป็นกรรม (แต่ถ้ารู้ว่ายว่อน้ำที่ตนขุดไว้อยู่ในที่ซึ่งคนจะพลัดตกได้ง่าย แล้วปล่อยปละละเลย มีคนตกลงไปตาย ก็ไม่พ้นเป็นกรรม) การกระทำที่ดีเรียกว่า “กรรมดี” ที่ชั่ว เรียกว่า “กรรมชั่ว” กรรม ๒ - กรรมจำแนกตามคุณภาพ หรือตามธรรมชาติที่เป็นมูลเหตุ มี ๒ คือ (๑) อกุศลกรรม กรรม(การกระทำ) ที่เป็นอกุศล กรรมชั่ว คือเกิดจากอกุศลมูล (๒) กุศลกรรม กรรม(การกระทำ)ที่เป็นกุศล กรรมดี คือเกิดจากกุศลมูล ส่วนอีกประเด็น คือ กรรม ๓ กรรม จำแนกตามทวาร คือ ทางที่ทำความกรรม มี ๓ คือ (๑) กายกรรม การกระทำทางกาย (๒) วาจากรรม การกระทำทางวาจา (๓) มโนกรรม การกระทำทางใจ^{๐๖}

อริยสาวกนั้นย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ไม่ใช่เราแต่ผู้เดียวเท่านั้นที่มีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่ง จักทำความดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เราจักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น โดยที่แท้ สัตว์ทั้งปวงบรรดาที่มีการมา การไป การ จูติ การอุบัติ ล้วนมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่ง จักทำความดีก็ตาม ชั่วก็ตาม จักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น เมื่ออริยสาวกนั้น พิจารณาฐานะนั้นอยู่เนืองๆ มรรคย่อมเกิดขึ้น อริยสาวกนั้นย่อมเสพอบรม ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อเสพอบรม ทำให้มากซึ่งมรรคนั้นอยู่ ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยย่อมสิ้นไป^{๐๗}

ดังนั้นความหมายของคำว่า กัมมัสสกตา คือความเป็นผู้มีกรรมเป็นของตน เป็นกฎแห่ง กรรมอันหนึ่ง คือ ทุกคนจำจะต้องรับผลกรรมที่ตนทำไว้ ผู้ที่พิจารณาแล้วว่า ไม่ใช่เราแต่ผู้เดียว เท่านั้นที่มีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรม เป็นที่พึ่ง จักทำความดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เราจักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น จิตผู้นั้นก็ละสังโยชน์ ได้และความเห็นผิดได้

จึงสรุปได้ว่า หลักธรรม ประเภทอภินิหารปัจเจกชน คือ การพิจารณาความจริง เนืองๆ บ่อยๆของชีวิตเรียกว่าอภินิหารปัจเจกชน ซึ่งหมายถึง การพิจารณาในธรรม ๕ ประการ ด้วยกัน คือ

๑ เรามีความแก่ธรรมดา เราไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้

๒ เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดาเราไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้

๓ เรามีความตายเป็นธรรมดาเราไม่ล่วงพ้นความตายไปได้

^{๐๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๑.

^{๐๗} ส.ส. (ไทย) ๑๘/๔๐/๖๕.

๔ เรามีความพลัดพรากจากของรักของชอบใจเป็นธรรมดาเราไม่ล่วงพ้นจากของรักของชอบใจไปได้

๕ เรามีกรรมเป็นของ ๆ ตนเราจะ ทำดีก็ตาม ทำชั่วก็ตามจะต้องได้รับผลของกรรมนั้น สืบต่อไปเมื่อเรา พิจารณากรรมห้าประการ นั้นอยู่เนืองๆบ่อยๆก็จะเกิดปัญญาความ รู้และเข้าใจ จน จิตใจเกิดสติปัญญารู้แจ้งตามความ เป็นจริงไม่หลงในวัยในความไม่มีโรค และในชีวิต ก็จะไม่ตั้งอยู่ในความประมาทหันมาทำความดี ดังสุภาษิตที่ว่า การสั่งสมบุญนำสุขมาให้

๒.๕ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับหลักอภินิหารปัจเจกเวกขณ์

หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับหลักอภินิหารปัจเจกเวกขณ์ โดยแบ่งศึกษาไว้ ๒ หมวด คือ (๑) สติ และ (๒) หลักไตรสิกขา มีรายละเอียดดังนี้

๒.๕.๑ สติ

สติ ความหมายตามพระพุทธพจน์ สติ ^{๐๐} แปลว่า ความระลึกได้ถึงสิ่งที่เคยทำ คำที่เคยพูดแล้วแม่นยำได้ สติ คือ ความระวัง ความไม่ขาดสติ เช่น มีสติระลึกอยู่เสมอว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดา ล่วงความแก่ไปไม่ได้ เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ล่วงความเจ็บไข้ไปไม่ได้ เรามีความตายเป็นธรรมดา ล่วงความตายไปไม่ได้ เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของเจริญใจทั้งหลายทั้งปวง และเราเป็นผู้มีกรรมเป็นของของตน ที่ตนทำไว้ดี-ชั่วก็ตามจะต้องได้รับผลกรรมนั้น ๆ ด้วยความไม่ประมาทเป็นไปเพื่อประโยชน์ใหญ่ แม้ในพระพุทธพจน์ตอนจวนจะปรินิพพาน ก็ทรงร้องให้พุทธบริษัทยังประโยชน์ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท คือทำกิจด้วยความไม่ประมาท จะรักษาอะไรก็รักษาด้วยความไม่ประมาท ผู้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทย่อมจะทำมรรคมงคล ^{๐๐} ๘ ให้เกิดขึ้น ที่เกิดแล้วให้เจริญเต็มบริบูรณ์

พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้หลายแห่งในฐานะเป็นอุปการธรรม ในฐานะเป็นสิ่งที่ดีเยี่ยม สติ คือ การตั้งสติในกาย ในเวทนา ในจิต ในธรรม สติปัฏฐาน ๔ เป็นหลักธรรมที่อยู่ในมหาสติปัฏฐานสูตร เป็นข้อปฏิบัติเพื่อรู้แจ้ง คือ เข้าใจตามเป็นจริงของสิ่งทั้งปวงโดยไม่ถูกกิเลสครอบงำ ^{๐๐} ระดับ คือ กาย เวทนา จิต และ ธรรม คำว่าสติปัฏฐานนั้นมาจาก (สร ธาตุ + ตี ปัจจัย + ป อุปสัคค์ + สฐา ธาตุ) แปลว่า สติที่ตั้งมั่น , การหมั่นระลึก, การมีสัมมาสติระลึกรู้นั้นพ้นจากการคิดโดยตั้งใจ แต่เกิดจากจิตจำสภาวะได้ แล้วระลึกโดยอัตโนมัติ โดยคำว่า สติ หมายถึงความระลึกรู้ เป็นเจตสิกประเภทหนึ่ง ส่วนปัฏฐาน แปลได้หลายอย่าง แต่ใน มหาสติปัฏฐานสูตร และ สติปัฏฐานสูตร

^{๐๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๕.

^{๐๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒-๔๐๕/๓๐๑-๓๔๐.

หมายถึง ความตั้งมั่น , ความแน่วแน่ , ความมุ่งมั่นโดยรวมคือ เข้าไปรู้เห็นในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ตามมุมมองของไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ โดยไม่มีความยึดติดด้วยอำนาจกิเลส และปราศจากความความโลภ "ความโกรธ" ความหลง ได้แก่

๑ . กายานุปัตสนาสติปัฏฐาน คือ การมีสติระลึกรู้กายเป็นฐาน ซึ่งภายในที่นี้หมายถึง ประชุม หรือ รวม นั่นคือธาตุ ๔ ได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟมาประชุมรวมกันเป็นร่างกาย ไม่มองกายด้วยความเป็นคน สัตว์ เรา เขา แต่มองแยกเป็น รูปธรรมหนึ่งๆ เห็นความเกิดดับ กายล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

๒. เวทนานุปัตสนาสติปัฏฐาน คือ การมีสติระลึกรู้เวทนาเป็นฐาน ไม่มองเวทนาด้วยความเป็นคน สัตว์ เรา เขา คือ ไม่มองว่าเรากำลังทุกข์ หรือ เรากำลังสุข หรือเราเฉยๆ แต่มองแยกเป็นนามธรรมอย่างหนึ่ง เห็นความเกิดดับ เวทนาล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และ เป็นอนัตตา

๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การมีสติระลึกรู้จิตเป็นฐาน เป็นการนำจิตมาระลึกรู้เจตสิก หรือ รู้จิตก็ได้ ไม่มองจิตด้วยความเป็นคน สัตว์ เรา เขา คือ ไม่มองว่าเรากำลังคิด เรากำลังโกรธ หรือ เรากำลังเหม่อลอย แต่มองแยกเป็นนามธรรมอย่างหนึ่ง เห็นความเกิดดับ จิตล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และ เป็นอนัตตา

๔ . ธรรมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การพิจารณาเห็นธรรมบ่อยๆ เนิื่องๆหรือการมีสติระลึกรู้สภาวะธรรมเป็นฐาน ทั้งรูปธรรมและนามธรรมล้วนมีความเกิดดับ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และ เป็นอนัตตา^{๐๐}

สรุปได้ว่า เมื่อเจริญสติในฐานทั้ง ๔ คือ กาย เวทนา จิต และ ธรรม ให้เรามีสติระลึกรู้อยู่เสมอว่าเรามีความแก่เป็นธรรมดา ล่วงความแก่ไปไม่ได้ เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ล่วงความเจ็บไข้ไปไม่ได้ เรามีความตายเป็นธรรมดา ล่วงความตายไปไม่ได้ เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของเจริญใจทั้งหลายทั้งปวง และเราเป็นผู้มีกรรมเป็นของของตนที่ตนทำไว้ดี-ชั่วก็ตามจะต้องได้รับผลกรรมนั้น ๆ

๒.๕.๒ หลักไตรสิกขา

ไตรสิกขา คือ หลักการพัฒนาชีวิตเพื่อให้ประสบความสำเร็จเป็นคนสมบูรณ์แบบตามแนวพุทธ ไตรสิกขา จึงจัดอยู่ใน มรรค (ธรรมที่ควรเจริญ) คือ ควรทำให้เกิดมีขึ้น เพื่อใช้เป็นเครื่องมือพัฒนาชีวิต มีดังนี้

ก. ศีล หมายถึงความเป็นปกติ ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ศีลเป็นพื้นฐานเป็นตัวช่วยชำระ ความรู้ให้บริสุทธิ์ และความรู้เองก็ช่วยชำระศีล ซึ่งต่างก็ช่วยชำระกันและกันให้บริสุทธิ์

^{๐๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๕.

บุคคลที่มีศีล ก็เชื่อว่ามีความรู้ หรือมีวิชา ก็เชื่อว่ามีศีลด้วย และนักปราชญ์พร้อมทั้งบัณฑิตทั้งหลาย
สรรเสริญศีล กับความรู้ว่าเป็นธรรมยอดเยี่ยมในโลก ดังนั้น ศีลจึงเป็นองค์ประกอบของวิชาหรือ
ปัญญา เหมือนกับเนื้อความที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับโสมทัณฑพราหมณ์ในโสมทัณฑสูตรความว่า

ดูก่อน พราหมณ์ ข้อนี้เป็นอย่างนั้นปัญญานันศีลชำระให้บริสุทธิ์ ศีล
มีในบุคคลใด ปัญญาก็มีในบุคคลนั้น ปัญญามีในบุคคลใด ศีลก็มีใน
บุคคลนั้น ปัญญาเป็นของบุคคลผู้มีศีล ศีลก็เป็นของบุคคลผู้มีปัญญา
และนักปราชญ์ ย่อมกล่าว ศีลกับปัญญา ว่า เป็นยอดในโลก เหมือน
บุคคลล้างมือด้วยมือ หรือล้างเท้าด้วยเท้าฉะนั้น^{๐๐}

ในพระสูตรชื่อว่า พลกรณียสูตร ได้กล่าวถึงเรื่องศีลเป็นพื้นฐาน เป็นที่ตั้งเป็นที่อาศัย
แห่งการเจริญกระทำให้มากชื่ออริยมรรค ให้เกิดการพัฒนาความรู้ และเกิดคุณธรรมความดีต่างๆ
สมดังเนื้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงเจริญอริยมรรค
ประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘”^{๐๐} เหมือนกับการงาน
ทุกอย่าง ที่บุคคลพึงกระทำให้สำเร็จด้วยกำลัง ที่ต้องการทำอยู่ทั้งหมด ก็ต้องอาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่
บนแผ่นดิน จึงจะทำการงานที่ต้องการจะทำได้ด้วยกำลังเหล่านั้นให้สำเร็จได้ ฉะนั้นเมื่อภิกษุอาศัยศีล
ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงได้ปฏิบัติตามอริยมรรคมองค์ ๘ ประการ น้อมไปในการสละการกำจัดราคะ
โทสะ โมหะ ให้สิ้นไป แล้วหยั่งลงสู่อมตธรรม และน้อมไปสู่พระนิพพาน ฯ

แม้ในมิลินทปัญหา ได้แสดงเนื้อความที่แสดงถึงลักษณะแห่งศีลไว้ว่า “เป็นที่อาศัย
เป็นที่ ตั้งแห่งความรู้และกุศลธรรมทั้งปวงว่าศีล มีลักษณะคือเป็นที่ตั้งอาศัย ศีลนั้นเป็นที่ตั้ง
อาศัยแห่งกุศลธรรมทั้งปวง ซึ่งได้ชื่อว่าอินทริย์ พละ โพชนงค์ มรรค สติปัญญา สัมมปธาน
อิทธิบาท ฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ เมื่อโยคาวจรตั้งอยู่ในศีลแล้ว กุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวง
ย่อมไม่เสื่อม รอบ และบรรดาพืชคาม (พืช) และภูตคาม (ของสดเขียว) เหล่าใดเหล่าหนึ่งถึงถึงความ
ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ พืชคามและภูตคามเหล่านั้นทุกอย่างต้องอาศัยแผ่นดินต้องตั้งอยู่ที่
แผ่นดินจึงถึงความเจริญงอกงามได้”^{๐๑} ด้วยข้ออุปมาดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่า พระโยคาวจร (ผู้ปฏิบัติ
สมถวิปัสสนา) อาศัยศีลแล้ว จึงเจริญสมณะ(สมาธิ) และวิปัสสนา ทำวิชาให้เกิดขึ้น และพัฒนาขึ้น
ๆ ขึ้นได้ เหมือนพวกพืชสดเขียว อาศัยแผ่นดินเกิดขึ้น ตั้งอยู่ที่แผ่นดิน จึงถึงความเจริญงอกงาม
ไพบูลย์ได้ ฉะนั้น

^{๐๐} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๔๕/๓๘.

^{๐๐} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๔๕/๓๘.

^{๐๑} มุนินธิปราชญ์ สำเร็จราชย์,มิลินทปัญหา ฉบับแปล, หน้า ๘๕.

เพราะฉะนั้น ศิลจึงเป็นองค์ประกอบแห่งวิชา หรือปัญญาด้วยเหตุที่ศิลปมีลักษณะเป็น ที่อาศัย เป็นที่ตั้งแห่งความรู้ บุคคลผู้ปฏิบัติสมณะและวิปัสสนาต้องอาศัยศิลป ตั้งอยู่ในศิลปแล้วจึงทำ อินทรีย์ คือ ปัญญาอินทรีย์ให้เกิดได้ เหมือนกับบุคคลผู้จะทำการงานทุกอย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่ง จะต้องทำบนบก ที่ทำอยู่ ต้องอาศัยแผ่นดิน ตั้งอยู่ที่แผ่นดินจึงทำได้เป็นต้น สมดังที่พระผู้มี พระภาคเจ้าได้ตรัสว่า “นรชนผู้มีปัญญา เป็นภิกษุตั้งอยู่ในศิลปแล้ว มีปัญญาแก้กล่าวเพียรให้ สมานและปัญญาเกิดขึ้นได้เธออาจสาธยายอันนี้เสียได้” ดังนี้ ศิลชั้นที่นับว่าพระปาฏิโมกข์นี้ เป็น ที่ตั้งอาศัยแห่งกุศลธรรมเหมือนกับแผ่นดินที่เป็นที่อาศัยของสัตว์ทั้งหลาย ในอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติที่ถูกต้องที่สุด ในทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ศิลจะ อยู่หมวดศิลปศึกษา คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ

ข. สมาธิ สมาธินี้เป็นองค์ประกอบของวิชาอันเป็นตัวส่งเสริม เป็นกำลังในการเจริญ ความรู้ตามหลักทางพุทธศาสนา สมาธิ คือสมณะนั้นเอง มีความหมายเหมือนกัน ใช้แทนกันได้ และความมุ่งหมายในการสร้างสมาธิในพุทธศาสนา ก็เพื่อใช้เป็นบาทฐานของวิปัสสนา ซึ่งก็เป็นการอบรมความรู้ที่มีสมาธิเป็นบาทฐาน ดังนั้น สมาธิจึงเป็นเหตุใกล้ของวิชา ดังพระบาลีว่า “สมาธิโต ยถาภูตํ ชานาติ ปสฺสตี แปลว่า ผู้มีจิตเป็นสมาธิ ย่อมรู้เห็นตามเป็นจริง”^{๐๐} และสมาธิที่ ประเสริฐที่สุดที่ช่วยให้ตรัสรู้ ช่วยให้ความรู้พัฒนาเดินหน้าไปได้เรื่อย ๆ จนกำจัดกิเลสได้และหลุด พ้น คือ สมาธิที่เป็นองค์แห่งมรรคนั้นเอง เป็นสมาธิที่ให้ผลต่อเนื่องไปทันที คือทำให้บรรลุนิ รยผลทันที ไม่มีอะไรคั่นหรือแทรกระหว่างได้ เป็นสมาธิที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญมากที่สุด มีเนื้อความมาในรัตนสูตร ความว่า “พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด ทรงสรรเสริญแล้ว ซึ่งสมาธิใด ว่า เป็นธรรมอันสะอาด บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวสมาธิใดว่าให้ผลในลำดับสมาธิอื่น เสมอด้วยสมาธินั้น ย่อมไม่มี ธรรมรัตนะแม้นี้เป็นรัตนะอันประณีต”^{๐๑}

สภาวะของจิตที่ได้รับการฝึกจนถึงขั้นสงบนิ่ง จะต้องมีศิลปเป็นพื้นฐาน กล่าวคือ เมื่อมี ความบริสุทธิ์ในทางความประพฤติ เชื่อมมั่นในความบริสุทธิ์ของตน และไม่มี ความฟุ้งซ่านวุ่นวายใจ เพราะความรู้สึกเดือดร้อนรังเกียจในความผิดของตนเอง จิตใจจะปลอดโปร่งสงบแน่วแน่มั่นคงต่อ สิ่งที่เกิดขึ้นที่จิตที่ไม่ฟุ้งซ่าน สงบ มุ่งมั่น แน่วแน่เท่าใด การคิดการพิจารณา การรับรู้สิ่งต่าง ๆ ก็ ยิ่งชัดเจน แล่นและคล่องตัว เป็นผลดีในทางปัญญามากขึ้นเท่านั้น ท่านพระพุทธโฆษาจารย์ได้ อธิบาย ลักษณะของจิตที่เป็นสมาธิ ไว้ว่า “สมาธิมีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นลักษณะ มีการกำจัดความ ฟุ้งซ่านเป็นรส มีการไม่หวั่นไหวเป็นความปรากฏ มีความสุขเป็นปทัฏฐาน ” การที่จิตจะสงบเป็น สมาธิได้ต้องอาศัยการฝึกปรืออบรมทางจิตใจ การปลุกฝังคุณธรรม สร้างเสริมคุณภาพชีวิต และ

^{๐๐} อก.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖/๕.

^{๐๑} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๖/๑๐.

รู้จักความสามารถในกระบวนการของสมาธิ สมาธิ จึงหมายถึง ภาวะจิตที่มีคุณภาพและมีสมรรถภาพดีที่สุด

ค. ปัญญา แปลว่า การเห็นแจ้งหรือวิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้ง หมายถึง การอบรมความรู้ตนเองให้มีความเห็นแจ้งรู้ชัดในสิ่งทั้งหลายตรงต่อสภาวะของมันทำให้เข้าใจตามความเป็นจริงจนถอนความหลงผิด ความรู้ผิด และความยึดติดในสิ่งทั้งหลายได้ ทำให้กำจัดอวิชชา คือความหลงความไม่รู้ให้หมดสิ้นไป ทำให้เกิดมีวิชาขึ้นแทน เพราะผลมุ่งหมายแห่งการเจริญวิปัสสนา คือปัญญาหรือวิชา นั่นเอง ในการพิจารณาตามหลักอภินิหารปัจเจกบุคคล ว่าเรามีความแก่เป็นธรรมดา ล่วงความแก่ไปไม่ได้ เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ล่วงความเจ็บไข้ไปไม่ได้ เรามีความตายเป็นธรรมดา ล่วงความตายไปไม่ได้ เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของเจริญใจทั้งหลายทั้งปวง และเราเป็นผู้มีกรรมเป็นของของตนที่ตนทำไว้ดี-ชั่วก็ตามจะต้องได้รับผลกรรมนั้น ๆ เมื่อบุคคลต้องการพัฒนาความรู้ ให้เจริญขึ้น จนได้ชื่อว่า “วิชา ก็ต้องเจริญกระทำให้มาก ซึ่งธรรมที่เป็นส่วนแห่งวิชา คือ “สมถะและวิปัสสนา” จนละอวิชชาได้แล้วทำวิชาให้เกิดขึ้น”^{๐๖}

ดังนั้น ศิล สมาธิ และปัญญา จึงเป็นองค์ประกอบซึ่งกันและกันโดยแท้ มีความสัมพันธ์กัน เป็นปัจจัยแก่กัน และเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพราะต้องอาศัยเหตุปัจจัยของศีลเป็นพื้นฐานเสียก่อนเพื่อจะดำเนินไปสู่สมาธิ เมื่อสมาธิตั้งมั่นแล้วย่อมทำให้เกิดปัญญาพิจารณาหลัก อภินิหารปัจเจกบุคคล เช่น สติระลึกรู้ตามความเป็นจริงด้วยความตั้งมั่นของสมาธิหลักจากนั้นใช้ปัญญาพิจารณา ว่าเรามีความแก่เป็นธรรมดา ล่วงความแก่ไปไม่ได้ เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ล่วงความเจ็บไข้ไปไม่ได้ เรามีความตายเป็นธรรมดา ล่วงความตายไปไม่ได้ เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของเจริญใจทั้งหลายทั้งปวง และเราเป็นผู้มีกรรมเป็นของของตนที่ตนทำไว้ดี-ชั่วก็ตามจะต้องได้รับผลกรรมนั้น ๆ

๒.๖ บทสรุป

หลักอภินิหารปัจเจกบุคคล ความหมาย การพิจารณาถึงความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความพลัดพรากจากของรักของชอบใจ และกรรมที่เราทำกรรมอันใดไว้จะต้องได้รับผลกรรมนั้น ๆ ตามนัยแห่งการพิจารณาอภินิหารปัจเจกบุคคล ได้ทุกโอกาสหรือพิจารณาบ่อย ๆ ให้เป็นกิจวัตรประจำวัน ด้วยสติปัญญา และอยู่ในกรอบของไตรสิกขา เป็นต้น เห็นและเข้าใจความเป็นจริงของชีวิต จนนำไปสู่การปล่อยวางความยึดมั่นถือมั่นได้ในระดับหนึ่ง ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับความสามารถของแต่ละบุคคลเป็นสำคัญในการพิจารณาธรรมที่ควรพิจารณา คืออภินิหารปัจเจกบุคคล เพื่อให้ยอมรับตามความจริง ซึ่งเราทุกคนต้องพิจารณาเพื่อให้เข้าใจความจริงของชีวิต และดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท

^{๐๖} อด.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๒/๖๖.